

Катерина Мельникова

РОМАНИ Т. ГАРДІ І ПАНАСА МИРНОГО: ІНДИВІДУАЛЬНО-МОВЛЕННЕВИЙ АСПЕКТ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ

У статті досліджується багатогранність індивідуально-мовленнєвого аспекту, з'ясовуються різні типи діалогів і монологів у романах Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» і Панаса Мирного «Повія».

Ключові слова: внутрішній монолог, художній прийом, сюжетні колізії, архітектоніка, діалог-викриття, монологічний діалог.

На перший погляд здається, що Т. Гарді «радикальніший» від Панаса Мирного. Але виникає запитання: в чому проявляється ця радикальність? Т. Гарді у своєму романі «Тесс із роду д'Ербервіллів» показує Тесс здатною на протест-вбивство, а головна героїня роману «Повія» не спроможна на серйозний вчинок чи бунт... Щоправда, Панас Мирний на сторінках «Повії» аргументовано зображає процес соціальної диференціації, соціальних суперечностей і конфліктів, а в романі Т. Гарді все це відсутнє. Звичайно, кожен митець осмислює трагедію жінки відповідно до національної традиції, світових літературних зразків та історико-філософських передумов.

Тематологічна подібність ще не дає підстав для утвердження певних впливів одного автора на іншого. Подібність «у сфері тематики можна інтерпретувати типологічно, сюжетні ж збіги — у більшості випадків лише генетично» [3, 42]. Історико-типологічний метод дозволяє трактувати літературний стиль і жанр в їх більш широкій суспільно-ідеологічній детермінованості й одночасно передбачає системне розуміння літературного явища. Отже, порівняльне літературознавство обов'язково передбачає дослідження художніх творів і в ідейно-тематичному, і в поетичальному аспектах.

У руслі наших міркувань заслуговує на увагу наукова історико-літературна проблема: «Романи Т. Гарді і Панаса Мирного: індивідуально-мовленнєвий аспект характеротворення». Літературно-критичних праць на сьогоднішній день з конкретної проблеми майже немає. Щоправда, у цілому ряді праць І. Франка, О. Білецького, М. Пивоварова, В. Черкаського, М. Урнова, Т. Похилевич, А. Величко, Н. Серебрякової, О.Шиміної та ін. досліджуються окремі грані творчості Т. Гарді та Панаса Мирного.

Авторська позиція у вказаних романах обох авторів проявляється у відборі життєвого матеріалу та принципів його викладу. Задум митців реалізується в текстах, проникнених єдиною авторською концепцією, з метою певного впливу словесними засобами на свідомість читача.

Головну роль відіграють тут інтонаційні особливості, окремі звороти, звернення, частки, емоційна насиченість мови персонажів.

В епічному просторі Т. Гарді і Панаса Мирного важливе місце посідають форми діалого-монологічного мовлення. Дослідження цього поетичального аспекту соціально-психологічної романістики названих письменників є актуальним.

Мовленнєвий аспект персонажів включає в себе діалоги, монологи, полілоги, невласне пряму мову, що займають важливе місце у структурі аналізованих романів. «У мистецтві слова найважливішим компонентом поетики художнього твору є мовні характеристики», — зазначає В.М. Тамахін [5, 214].

Типологічною рисою поетики обох романів є широке звернення до внутрішніх монологів, які мовби об'єднують відтворення дійсності у формах самого життя з умовними формами. Нелегко дати вичерпну характеристику функцій монологів у романах прозаїків — такий широкий їх діапазон. Відтворюючи дійсність у всій її складності та різноманітності, письменники прагнуть показати також усю повноту духовного життя персонажів, їх переживань, почуттів, мотивів поведінки.

Значна кількість монологів у Т. Гарді і Панаса Мирного функціонують у формі потоку свідомості, слугують своєрідним способом фіксації переживань, роздумів, емоційних настроїв та асоціацій головних героїв. Ось яскраві приклади із текстів: «Христя лягла... Щось їй не спиться; Мар'я не сходить з думки. Кругом темно — хоч око виколи! Гляне Христя у ту темноту, а перед очима — вона, Мар'я, уся збита... Стулить вона очі — і перед закритими очима вона, як мана, колишеться... Краще вже лежати так... Тихо, неповорухно лежить Христя, розкривши очі; кризь невеличкі щілинки пробиваються сірі смужечки надвірного мороку... Ось вони забігали у темноті, заіскрили... Скільки їх, господи! Неначе сніг той — так і куйовдяться! Се зразу все те зникло... темнота колихнулася, щось загуло...» [4, 213]. Або: «It was now her turn. She was embarrassed to discover that excitement at the proximity

of Mr Clare's breath and eyes, which she had contemned in her companions, was intensified in herself; and as if fearful of betraying her secret she paltered with him at the last moment" [1, 170]¹. Відтворюючи монологічне мовлення Христі і Тесс своєрідним потоком свідомості, автори, заглиблюючись у сферу підсвідомого, розкривають усю складність й суперечливість мисленневих процесів людської психіки. У героїні Панаса Мирного потік свідомості ніби роздвоюється: свідоме та підсвідоме то поєднуються в одне ціле, то займають діаметрально протилежні позиції. Більш того, часто у потоці свідомості Христі займають відповідне місце фрагменти прямої мови: «У неї аж зітхання сперлося в грудях, і вона глибоко і важко зітхнула. «Недаром панянки побиваються за ним, — згадала вона слова Мар'ї, — бо є за ким. Яка ж то та попада, що його до себе причарувала? І дивно — попада!». Замислившись про попада, вона знову прилягла на подушку. Незабаром з панських покоїв показався світ, почувалася тиха хода на пальчиках. Христя глянула і — пізнала в темноті постать пані. У неї дух сперло...» [4, 194]. Тут фрагменти прямої мови розширюють і поглиблюють знання героїні про чиновника Григорія Проценка, якому вона симпатизувала, а пізніше й закохалася.

Монологічне мовлення в романах обох митців відіграло важливу роль у розкритті таємниць душі персонажів. Художня майстерність сприяла осягненню переживань, надій, сподівань, морального падіння або емоційного піднесення персонажів. Фактично автори цим самим досліджують суттєвий аспект людської психіки.

За внутрішньою структурою в тексті романів можна виділити такі види монологу, як: монолог-сповідь, монолог-роздум, монолог-звертання, монолог-ліричний, монолог-спогад тощо. До монологу-роздуму персонажі вдаються тоді, коли з'являється потреба з'ясувати для себе важливі життєві проблеми: "She was seeing it then. To decline to marry him after all-in obedience to her emotion of last night-and leave the dairy, meant to go to some strange place, not a dairy; for milkmaids were not in request now calving-time was coming on; to go to some arable farm where no divine being like Angel Clare was. She hated the thought, and she hated more the thought of going home" [1, 216]². У Панаса

¹ «Тепер була її черга. Збентежено признавалась вона собі, що відчуває хвилювання від близькості очей і губ містера Клера — те саме хвилювання, за яке засуджувала своїх подруг, але тільки збільшене в десять разів; і, ніби боячись видати свою таємницю, вона в останню хвилину спробувала ухилитись від нього»(власний переклад).

² «Вона усвідомлювала це і тепер. Якщо врешті-решт вона відмовиться від нього, слідуючи прийнятому вночі рішення, і залишить мизу — значить, вимушена буде найнятися на нове місце. Тепер, коли корови телилися, на мизах обходилися без доїльщиць, то їй прийдеється шукати будь-яку землеробську ферму, де не буде біля неї такої

Мирного читаємо: «Проценко почав розбирати, що йому наплів п'яний Довбня... "Нема й гірше, як розривають тебе надвоє. Розум каже: наплюй! а серце не той співає... Дивно!" — думав Проценко і дивувався не тому, що се з Довбнею сталося, а тому, що так буває. У своєму житті він не пригадає нічого такого: воно його завжди виносило на легких крилах щастя та вдачі. Раз якось повернулося було своїм гострим боком, закрутило у безодній кручі, та й то не осадило на дно, а зразу винесло наверх, на чисту воду...» [4, 270].

Яскраві текстові приклади свідчать, що обидва прозаїки використовували складну систему цілісного зображення психології людини, підпорядковуючи весь арсенал лексико-синонімічних, синтаксичних і словотворчих засобів художнього вираження й характеротворення. Щоправда, Панас Мирний віддавав перевагу елементам прямої мови інших персонажів у внутрішньому монолозі з метою своєрідної відправної точки зору. Саме вона сприяла чіткішому усвідомленню персонажем своєї позиції у житті.

Відчуття повнокровного художнього буття в романах Панаса Мирного і Т. Гарді досягається не лише відображенням розмаїтості життя, а й різноманітністю форм та інтонацій — від ліризму і м'якого гумору до поезики й справжнього драматизму. Особливо це проявляється у використанні творчого потенціалу діалогу обома авторами. Вони фіксують переживання людей у прямій дії і цим освітлюють глибини душі своїх героїнь. Наприклад, тяжка сцена розмови Христі з матір'ю з приводу п'ятдесяти карбованців, що пізніше стануть роковими для долі обох: «— Де се ти взяла ці гроші? — прикро дивлячись на дочку, спитала вона Христі. — Хазяїн дав. — І Христя розказала, як то було.

— Ти — брешеш! — суворо гримнула вона і ще прикріше подивилася дочці у вічі, неначе хотіла подивитися їй у душу. Христя змінилася у лиці. Що ж це — і мати не вірить?!

Це знаєш скільки? — пита Пріська.

А почім я знаю! — відказує неспокійно Христя.

П'ятдесят рублів... Де ти взяла? — пристає мати. Христя заплакала» [4, 148–149].

Можна пригадати аналогічну драматичну сцену і відповідний діалог із роману Т. Гарді, коли поліція прийшла заарештувати Тесс за скоєний злочин:

"What is it, Angel?" she said, starting up. "Have they come for me?"

"Yes, dearest" he said. "They have come."

"It is as it should be," she murmured [1, 414]³.

божественної істоти, як Енджел Клер. Думка ця здалася їй нестерпною, але ще більш болісніше було думати про повернення додому» (власний переклад).

³ «— Що трапилось, Енджел? — запитала вона, встаючи. — Вони прийшли за мною?

Якщо ми будемо уважно вивчати систему художніх прийомів таких письменників, як Панас Мирний і Томас Гарді, то помітимо, що вони активно використовували (і в будові сюжетних колізій, і в гострому діалозі, і в характері поведінки героїнь, динаміці їх почуттів та думок) драматичні за своєю суттю форми узагальнень [2, 13].

Архітектоніці романів обох авторів властива наявність монологізованих діалогів. У діалогах цього типу одні репліки — розгорнуті, а інші — лаконічні. Вони уточнюють основну думку персонажа, доводять доцільність його задуму. Так, наприклад, запитання Клера про причини самогубства викликають у Тесс роздуми про правомірність свого вибору:

“What were you thinking of doing?” he inquired.

“Of putting an end to myself.”

“When?”

She writhed under this inquisitorial manner of his. “Last night,” she answered.

“Where?”

“Under your mistletoe.”

“My good —! How?” he asked sternly.

“I’ll tell you, if you won’t be angry with me!” she said, shrinking. “It was with the cord of my box. But I could not—do the last thing! I was afraid that it might cause a scandal to your name.”

“Now, listen to this. You must not dare to think of such a horrible thing! How could you...”

“But, Angel,” she pleaded, enlarging her eyes in calm unconcern upon him, “it was thought of entirely on your account — to set you free without the scandal of the divorce that I thought you would have to get. I should never have dreamt of doing it on mine. However, to do it with my own hand is too good for me, after all. It is you, my ruined husband, who ought to strike the blow. I think I should love you more, if that were possible, if you could bring yourself to do it...” [1, 254]⁴.

— Так, кохана, — сказав він. — Вони прийшли.

— Так і повинно бути, — прошепотіла вона» (власний переклад).

⁴ «— Що ти задумала зробити?

— Покінчити з собою.

— Коли?

Вона зіщулилась від його інквізиторського тону.

— Минулої ночі.

— Де?

— Під твоєю омелою.

— О боже!..Як? — запитав він суворо.

— Я взяла мотузок від свого сундука...але не змогла... зробити останнього! Я боялася, що це зганьбить твоє ім'я.

— Слухай уважно: про такі страшні речі ти не повинна думати! Як ти могла!

— Але, справді, Енджел, — почала вона, дивлячись на нього широко розкритими очима, — я хотіла це зробити тільки заради тебе — звільнити тебе і врятувати тебе від скандалу при розлученні... Адаже я думала, що ти зможеш одержати розлучення. У мене і думки не було це робити заради себе. І в решті-решт я недостойна того,

Своєрідний монологічний діалог помічаємо в розмові Проценка з Довбнею:

«— Ви знаєте, чого я до вас прийшов?

— А чого?

— Женюся! — граючи очима, одказав Довбня.

— Боже помози! На кому?

— Прийшов прохати на весілля. Прийдете?

— А чому ж? На кому ж женитесь?

— Та на Марині ж!

— Коли ж весілля?

— А от після свят...

— Дивно!.. — загадавшись, промовив

Проценка.

— Дивуєтесь? Усі дивуються, кому не скажу, «Пропав, — кажуть, — чоловік! Отак учився-учивсь, на дорогу вийшов, жити та бога хвалити, ніт же, пішов та й утопився...» Чудні люди! — глухо промовив Довбня...Ні, лукаві! подлі! — загукав далі Довбня. — Вони знають, що значить чесно думати, жити — не лукавити?.. Наробили якихось перегорожок, помежували людей та й душаться у тих тісних суточках; морочать свою голову, нівечать серце...Піди тільки проти їх, зроби що таке, що не в'яжеться з їх навіженними звичаями, так і загукають: не можна!» [4, 305].

У монологічному діалозі Довбня розмірковує про стану нерівність людей, виступає проти так званих нерівних шлюбів і всупереч загальній точці зору прагне одружитися з простою дівчиною. Цей тип діалогу розширює і поглиблює змістовий аспект роману, що суттєво відрізняється від аналогій Т. Гарді. Подібні художні прийоми сприяють всебічному характеротворенню в романах.

У романних структурах обох прозаїків можна виділити значну кількість діалогічних різновидів: діалог-викриття, діалог-дискусія, діалог-роздум, діалог-прощання тощо. У Панаса Мирного діалоги, як правило, лаконічні, а в Т. Гарді — відрізняються більш ускладненим арсеналом синтаксичних і словотворчих засобів.

щоб накласти на себе руки. Це ти, мій чоловік, якого я занастила, повинен був би нанести мені удар! Мені здається, я б ще сильніше полюбила б тебе, якщо це тільки можливо, коли б ти примусив себе це зробити...» (власний переклад).

ДЖЕРЕЛА

1. Гарди Т. Тэсс из рода д'Эрбервиллей / Т. Гарди. — М. : Правда, 1981. — 432 с.
2. Гуменний М.Х. Проблеми історико-типологічного дослідження художніх творів : навчальний посібник / М.Х. Гуменний. — Херсон : Темп, 1998. — 53 с.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Диониз Дюришин. — М. : Прогресс, 1979. — 315 с.
4. Мирний Панас. Твори: в 3 томах / Панас Мирний. — К. : Дніпро, 1976. — Т. 3. — 512 с.
5. Тамахин В.М. Поэтика Шолохова-романиста / В.М. Тамахин. — Ставрополь : Ставропольское книжное издательство, 1980. — 271 с.

В статье исследуется многообразие индивидуально-разговорного аспекта, выясняются различные типы диалогов и монологов в романах Т. Гарди «Тэсс из рода д'Эрбервиллей» и Панаса Мирного «Гулящая».

Ключевые слова: *внутренний монолог, художественный приём, сюжетные коллизии, архитектоника, диалог-разоблачение, монологический диалог.*

The article examines variety of the individual colloquial aspect, finds out different types of dialogues and monologues in the novels by T. Hardy "Tess of the d'Urbervilles" and P. Myrnyi "The Whore".

Key words: *interior monologue, artistic technique, plot conflicts, architectonics, dialogue-exposure, dialogue-monologue.*

УДК 821.161.2:801.82

Ольга Новик

ТРАДИЦІЙНІСТЬ ЗМАЛЮВАННЯ КОЗАЦТВА У ТВОРАХ ДАНИЛА МОРДОВЦЯ

Українські романтики змальовують козацтво як потужну силу, втілення державницької ідеї. Творчість Данила Мордовця у другій половині XIX століття постає продовженням романтичних тенденцій у зображенні козацтва. У статті простежено використання письменником народнописенних художніх засобів та апелювання до літературної традиції задля збереження героїки історичної доби козацтва.

Ключові слова: *Данило Мордовець, козацтво, український романтизм, образ, традиція.*

Козацтво постає як могутня сила у текстах українських письменників XIX і XX століть, уособлює їхні мрії про власну державу, незалежність і могутність народу. Як зазначає Н. Малинська, «ідеал козацької звитяги, вславлений народною думою, історичною піснею, легендою, постав ідеалом героїзму ще з періоду становлення нової української літератури — на її підвалинах (Г. Сковорода, С. Климовський), — розвинувся з "Енеїдою" І. Котляревського...» [4, 3].

У другій половині XIX ст. у текстах запізнілих романтиків козацтво залишалося органічною складовою художнього світу українського письменства (Д. Мордовець, М. Костомаров, П. Куліш, С. Руданський, О. Стороженко, Я. Щоголев та інші). Слушною в цьому контексті

є думка М. Брацкої: «В епоху романтизму поверненням на літературну сцену козака з властивими йому рисами лицаря — сарматського воїна завдячуємо панівним тенденціям — історизмові та регіоналізмові, адже романтична подорож до джерел народності відбувалася не лише в часі, а й у просторі» [4, 553]. Наразі існує великий корпус літературознавчих праць про змальовання доби козацтва у творах письменників XIX століття, проте творчість Данила Мордовця, а саме його україномовна спадщина, ще потребує детального вивчення.

І. Франко, характеризуючи творчу постать Д. Мордовця, писав: «п. М. [ордовець], віддаючи літературі московській свою величезну працю і свої сили, для рідної українсько-руської